

ADATOK A KELET-EURÓPAI NÉPRAJZ TÖRTÉNETÉHEZ

(Bystron Jan Stanisław és a lengyel néprajz)

BÓDI ERZSÉBET

Lengyelországban a népi kultúra iránti tudományos érdeklődés a XVIII. és a XIX. század fordulójára bontakozott ki. A lengyel nép sajátos történelmi sorsa a lehetőségekhez mérten a nemzeti múlt iránti érdeklődésre terelte az akkori szellemi élet haladó képviselőinek figyelmét. Kezdetben a nemzeti öntudatot a régészeti leletek feltárásával, a letűnt évek reliktumainak megszólaltatásával kívánták megszilárdítani és fokozni. Feltételezték, hogy a nemzeti kultúra reliktumai a nép műveltségében, főleg mondáiban és dalaiban található meg. Természetesen ebben az időszakban hasonló felfogással találkozunk szerte Európában. Így nálunk is Magyarországon. Gondoljunk csak *Dugonics András*, *Pálóczy Horváth Ádám*, *Csokonai Vitéz Mihály* és *Csaplovics János* törekvéseire. A romantikus szemlélet hatására Lengyelországban is lázas gyűjtő munka vette kezdetét. Különböző folklór munkák láttak napvilágot. Íróik közül meg kell említenünk *Chodakowski Zorian Dolega*, *Goszczyński Seweryn*, *Wójcicki Kazimierz Władysław*, *Zaleski Waclaw Michał*, *Zegota Pauli*, *Lompa Józef* és *Kolberg Oskar* nevét. A romantikus korszellem képviselőinek úttörő jellegű tevékenységét az összegyűjtött, elsősorban folklór anyag teoretikus jellegű magyarázatai is kísérték. Az anyagot bizonyos szempontok szerint rendszerezték, nagyobb lélegzetű általánosításokat végeztek. De gyakran csodálattal, elragadtatással, szinte megbűvölve szemlélték a paraszti kultúrát s így megállapításaik a tudományos követelményeknek nem feleltek meg. *Berwiński Ryszard* volt az, aki elvetette társai spekulatív nézeteit. Már az anyaggyűjtésnél fontosnak vélte a kritikai látásmódot. Tárgyilagosan elemezte a népköltészetet. Számos olyan elemet fedezett fel benne, amely az egyház, a város, a nagybirtokosok közvetítésével jutott a faluba.¹

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a romanticizmus folkloristái *Kolberg O.*-ral az élen mennyiségileg hatalmas, dokumentációs értékű kincset hagytak az utódok számára. Leírták a falu, a lakosság életét, házait, tevékenységét, szokásait, népköltészetét. Erről vall *Kolberg O.* monumentális művének címe is: *Lud, jego zwyczaj, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce* (A nép szokásai, életmódja, nyelve, mondái, közmondásai, ünnepi rítusai, játékaik, dalai, zenéje és táncai).

1. *Fischer Adam*, 1947, 141—159; — *Krzyżanowski Julian* 1965, 40—42.

A romantikus korszellem néprajzkutatóinak kezdeményezése nem volt hiábavaló, mert munkáik a mai néprajzkutatók számára felbecsülhetetlen forrást jelentenek.

A XIX. század második felében már más irányban, más szellemben bontakoztak ki a néprajzi munkálatok. Az amatőrök helyét képzett kutatók foglalták el. Tudományos intézetekben csoportosultak, munkáik eredményeit szakfolyóiratokban közölhették. 1877-ben megjelent a *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* (Adatok az Országos Anthropológiai Gyűjtemény részére), 1887-ben a honismereti jellegű *Wisła*, 1895-ben a *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze* (Lengyel Néprajzi Társaság) orgánuma a *Lud*. A lengyel tudományos életben bekövetkezett változások az egyes kiadványok címében is visszatükröződnek. 1896-ban megjelenik az ethnográfia elnevezés a *Materialy Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne* folyóiraton. 1910-ben *Ciszewski Stanisław* elfoglalja az első néprajzi katedrát Lwówban. Az ország nagyobb városai tudományos központok alakultak. Krakkóban anthropológusok, nyelvészek foglalkoztak tudományos szinten a parasztság kultúrájával. Varsó a jelentősebb szakfolyóiratok központja. *Krzywicki Ludwik* a Varsói Egyetemen már 1888-ban ethnológiai előadásokat tart. Ismerteti a legújabb külföldi elméleti és módszertani irányokat.

Az első nagy ethnográfusként emlegetett *Karłowicz Jan* révén külföldi néprajzkutatók tanulmányai megjelennek a lengyel néprajzi szakfolyóiratokban. *Karłowicz J.* rámutat az összehasonlító módszer jelentőségére. Meg kell említenünk, hogy a *Lud* című folyóirat lapjain már 1900-ban felmerült a lengyel néprajzi atlasz szükségessége.²

Megállapíthatjuk, hogy a XIX. század utolsó és a XX. század első másfél évtizedére jellemző lengyel tudományos élet a népi kultúra területén igen jelentős előrehaladást ért el. A kutatások tematikája bővült. Az anyag feldolgozásában megfigyelhető a magasabb szintre való törekvés. Kétségtől ennek a fejlődésnek elsősorban a már említett *Karłowicz J.* a megindítója és megteremtője. A lengyel néprajzi élet egyik jelentős lépése *Tylor Edward Primitive Culture* című munkájának a lefordítása. *Tylor E.* evolucionista teóriája új elméleti bázist jelentett. A munka nyomán a kutatások mindenki számára általános keretekbe foglalva váltak érthetővé, mert az előző években — általános jellegű kultúrelmélet hiányában — az összegyűjtött néprajzi anyagot tartalmilag a történelemmel vagy az irodalommal hozták összefüggésbe.

A kitűnő megismerési lehetőségeket nyújtó történeti elemzés módszere olyan tanulmányokban érvényesült, amelyek a néprajz az irodalomtörténet és nyelvtudomány határvonalain születtek. 1919-ben jelent meg *Poniatowski Stanisław* értekezése a történeti módszer jelentőségéről az ethnológiában.³ Elsőként ismerteti lengyel földön a kultúrtörténeti iskola teoretikus elképzeléseit. *Poniatowski St.* tanulmányával szinte egy új szakasz veszi kezdetét a lengyel néprajzi életben. A már függetlenné vált Lengyelország tudósai az első világháború befejezése után szorgos munkába kezdenek. *Karłowicz J.* és *Poniatowski St.* mellett a legkitűnőbb néprajzkutatók sorában kell megemlíte-

2. *Zawiliński Roman*, 1900, 377.

3. *Poniatowski Stanisław*, 1919, 34—75.

nünk *Czekanowski Jan, Fischer Adam, Frankowski Eugeniusz* nevét. Külföldi tanulmányait befejezve ebbe az élénk szellemi életbe érkezik *Bystroń Jan Stanisław*. *Bystroń J. St.* hamar bekapcsolódik a hazai néprajzi életbe és annak rövid időn belül egyik legsokoldalúbb vezető egyéniségévé válik. Míg *Fischer A.* a *Lud polski* című munkájában a népi kultúra szintézisét kívánja megírni,⁴ *Bystroń J. St.* kézikönyve a *Wstęp do ludoznawstwo polskiego* (Bevezetés a lengyel néptudományba) a tudományos gondolkodás területére kalauzolja az olvasót. Megmutatja a források felismerésének módját, felhívja a figyelmet a néprajztudomány alapjaira, történetére, más tudományokkal való kapcsolatára, alapvető bibliográfiákra.

Ebben az időben szinte egymás után jelentek meg a néprajzi bibliográfiák. A bibliográfiai munkák szükségességének felmerülése a néprajztudomány önállóodásának egyik jele. Az első néprajzi bibliográfiát a fiatalon elhunyt *Gawalek Franciszek* állította össze. Bibliográfiája 1800—1910 között megjelent néprajzi jellegű írásokról ad áttekintést. Követőjeül *Bystroń J. St.* vállalkozott. *Bystroń J. St.* sokoldalú munkássága a lengyel néprajztudományban új szakaszt jelent. Nyíltan szembeszállt a sematikus evolucionalistákkal és a kultúrtörténeti iskola képviselőivel. Hangsúlyozta közvetlenül a néptől gyűjtött adatok tudományos értékét. A kultúrjelenségeket nem a társadalomból kiszakítva elemzi, rendszerezi, hasonlítja össze, hanem azokat összefüggéseikben ábrázolja. Keresi azokat a társadalmi, gazdasági erőket, amelyek a valóságot alakítják, meghatározzák.

A már gazdag irodalmi munkássággal rendelkező *Bystroń J. St.* 1925-ben foglalta el az ethnológiai és szociológiai tanszék vezetését a Jagelló Egyetemen, ahol rá egy évre megalakul a szláv néprajzi tanszék. Vezetője a lengyel, de a szláv néprajzi körökben is már jól ismert *Moszyński Kazimierz*. A természettudományi alapismeretekkel rendelkező *Moszyński K.* szintén a terepmunkát tekinti a tudományos munka kiinduló pontjának és alapjának. Hatalmas mennyiségű anyagot gyűjt össze. Tudományos feladatául tűzte ki a szláv és velük szomszédos népek kultúrájának megismerése alapján a kultúra fejlődésének megvilágítását. Feladatát a kultúra rekonstrukcióján keresztül kívánta megvalósítani. Hasonló munkálatok elvégzésére buzdítja a körülötte működő néprajzkutatókat: *Obrębski Józsefet, Klimaszewska Jadwigát, Gładysz Mieczysławot, Moszyński K.* a *Kultura ludowa Słowian* és a *Człowiek* című munkái a lengyel és az európai néprajztudomány legnagyobb kincsei.

Bystroń J. St. (1892—1964) és *Moszyński K.* (1887—1959) a lengyel néprajztudomány két nagy egyénisége egyidőben élt. Munkásságuk nagyrésze is közös időszakra, a két világháború közötti évekre esik. Mindketten a néprajztudomány eszközeivel a valóság tökéletesebb megismeréséért dolgoztak. Közös vonásuk ellenére nagyon sokban különböztek is egymástól. Tanulmányomban nem térek ki a két kutató munkásságának közös, illetve ellentétes vonásaira. A közeljövőben szeretném bemutatni a magyar néprajzkutatóknak *Moszyński K.* munkásságát is az elvi és módszertani szempontok fényében. Ehhez bizonyos mértékben szükségesnek látszik megismerni azt a szel-

4. *Fischer Adam*, 1926.

lemi és tudományos életet, amelyben a nagy lengyel néprajzkutató dolgozott és amelynek egyik jelentős alakja *Bystroń J. St.* volt.

Bystroń J. St. munkásságának bemutatását azért is fontosnak tartom, mert ez a kiemelkedő lengyel ethnológus olyan kérdésekkel foglalkozott, amelyek szoros kapcsolatban vannak a mai magyar néprajzi törekvésekkel, így a társadalmi szokások, az agrárrítusok, a közmondások, a népdal terén felvetett problémákkal, az ethnikum, a társadalmi szervezet és a kultúra közötti kapcsolatok kutatásával.⁵

Bystroń Jan Stanisław a lengyel néprajztudomány kiemelkedő tudósa 1892. október 20-án született Krakkóban. Intellektuális családból származott. Apja a lengyel nyelvészet akkori kitűnő professzorának, *Malinowski L.*-nak volt a tanítványa. Később mint gimnáziumi tanár egész életén át rendszeresen foglalkozott a régilengyel irodalom elemzésével. Tudományos munkásságának jelentőségét számos, a nyelvészek által még ma is fontosnak tartott tanulmány bizonyítja. Fia szintén Krakkóban, a Jagelló Egyetem filozófiai karán végezte egyetemi tanulmányait 1910 és 1914 között. Tanulmányi éve alatt közeli kapcsolatot teremtett az Egyetem olyan kiváló professzoraival, mint *Bujak Fr.*, *Estreicher St.* történészekkel, *Krzyżanowski J.* folklóristával, *Nitsch K.* és *Rozwadowski J.* nyelvészekkel. Az 1912/13-as évet Párizsban töltötte, ahol École Pratique des Hautes-Études felsőoktatási intézetben folytatta tanulmányait. A francia szociológiai iskola két tekintélyes képviselője, *Hubert M.* és *Mauss M.* nagy hatást gyakorolt a fiatal tudósra. Ekkor született meg az első jelentős munkájának — *Zwyczaje żniwiarskie w Polsce* (Aratószokások Lengyelországban) — elvi koncepciója. Ott tartózkodása idején a gabonadémonokról szóló fejezetéről *Hubert M.* professzor szemináriumán beszámolót is tartott.

Visszatérése után a krakkói Jagelló Egyetemen 1914-ben doktori disszertációját,⁶ 1916-ban pedig az akkori lengyel egyetemi előírások szerinti kandidátusi értekezését⁷ védte meg. *Bystroń J. St.* tudományos munkásságának kezdeti szakaszára jellemző a fiatal kutató rendkívül sokoldalú érdeklődése a tudomány iránt.

Már fiatalon egész életre szóló kapcsolatot teremtett azokkal a francia szociológusokkal, akik elsősorban ethnológiai kutatásokkal foglalkoztak. Apai örökségként a fiatal tudósjelöltre gazdag könyvtár maradt. A folklór iránti érdeklődése azonban nem csupán közvetlen atyai hagyaték. Apai részről közeli rokonságban és kapcsolatban volt Dél-Lengyelország kitűnő folklórkutatójával, *Cinciala A.*-jel,⁸ aki a XIX. századi lengyel folklorisztika történetébe a sziléziai népdalok gyűjtésével írta be nevét.

Kétségtelen, hogy a családi hagyomány befolyásolta *Bystroń J. St.* tudományos érdeklődésének kialakulását, de nem szabad említésen kívül hagyni

5. Tanulmányom a KLTE Néprajzi Intézetének akadémiai tervmunkájuk keretében készült. *Bystroń Jan Stanisław* munkásságán kívül monografikusan dolgozom fel *Moszyński Kazimierz* néprajzi tevékenységét.

6. *Bystroń J. St.*, 1915, 63—84.

7. A *Zwyczaje żniwiarskie w Polsce* című munkája alapján. *Bystroń J. St.*, 1916b.

8. *Cinciala Andrzej* (1825—1898) Cieszynben dolgozott mint közjegyző. Gyakorlati jelentőségű munkáin túl népdal és közmondások gyűjtését is végezte. *Cinciala Andrzej* 1885; 1889.

azt a kedvező korszellemet, amely ezekben az években uralkodott lengyel földön. A XIX. és a XX. század fordulóján különösen Krakkóban fogadták kedvezően a népi kultúrát tanulmányozó hallgatókat. Ez az az időszak, amelyben a néprajztudomány önállóságra törekedett az egyetemeken és más intézményekben.⁹ Ezekben az években nyomtatásban megjelent munkák között egyre többet találunk olyanokat, amelyek a parasztság sorsát, műveltségét és hagyatékát foglalják magukba. Írói között vannak irodalmárok, nyelvészek, festők, muzikológusok. Soraikból a legkiválóbbak — *Kolberg O.*¹⁰ és *Udziela S.*¹¹ — egész életüket a letűnt idők kultúrájának gyűjtésére szentelték.

Bystroń J. St. a két világháború között három egyetemen dolgozott. Poznańban 1919-ben foglalta el az ethnológiai és az ethnográfiai tanszék vezetői posztját. Ezután Krakkóban kapta meg a katedrát és az ő kezdeményezésére alakult meg az általános néprajzi és szociológiai tanszék a Jagelló Egyetemen (1930). Életének következő állomása Varsó volt. Krakkóból Varsóba való áthelyezése Bystroń J. St. tudományos érdeklődésének változását is jelentette. Eddig kizárólag néprajzi témák foglalkoztatták. Varsóban már a különböző társadalmi csoportok, osztályok kulturális alakulásának és változásának dinamikáját vizsgálta. Tehát a kutatott valóság leírását szociológiai jellegű munka váltotta fel.

A családi életében bekövetkezett tragikus események — 1943-ban fiát, 1948-ban feleségét veszítette el — Bystroń J. St.-t teljesen kizökkentették a munka ritmusából. Aktív tevékenységre a második világháború után már nem is vállalkozott. A lengyel néprajztudomány egyik halhatatlan képviselőjét barátai, hozzátartozói 1964. november 18-án kísérték utolsó útjára.

Bystroń J. St. néprajzi munkássága

Bystroń J. St. munkásságában két nagyobb, bizonyos mértékben eltérő jellegű szakaszt különböztethetünk meg. Mind a két szakaszra intenzív kutatói tevékenység jellemző, de az elsőben¹² erősebben megnyilvánul a nép szellemi műveltségének beható vizsgálata, leírása, míg a másodikban¹³ sajátos történeti, szintetizáló jellegű munkák látnak napvilágot.

1916-ban közli a terep kutatás terén szerzett tapasztalatait a *Studja nad zwyczajami ludowemi*¹⁴ (A népi szokások vizsgálatáról) című munkájában. Még ebben az évben lát napvilágot a már említett két kötetes kitűnő munkája is a lengyel aratószokásokról — *Zwyczajne żniwiarskie w Polsce*.¹⁵

9. 1874-ben alakult meg a Komisja Antropologiczna Krakowskiej Akademii Umiejętności (Krakkói Tudományos Akadémia Antropológiai Bizottsága) kezdetben magába foglalta a fizikai antropológiát, a régészetet és a néprajzot.

10. *Kolberg Oskar* (1814—1890) mennyiségileg hatalmas dokumentációs értékű kincset hagyott az utókor számára. *Kolberg Oskar*, 1857—1890.

11. *Udziela Seweryn* (1857—1937) a krakkói Néprajzi Múzeum első igazgatója. Főleg a szellemi kultúra iránt mutatott nagy érdeklődést. *Udziela Seweryn*, 1894; 1899; 1902; 1906; 1930.

12. Az első világháború és többé kevésbé 1933. közötti időszak.

13. 1933-tól az utolsó munkájának megjelenéséig (1947).

14. *Bystroń J. St.*, 1916a, 1—24.

15. *Bystroń J. St.*, 1916b.

A széles látókörrrel rendelkező, sokoldalú lengyel tudósnak a néprajz területén végzett kutatásai sorából kétségkívül ez az utóbbi a legjelentősebb, különösen ha figyelembe vesszük a feldolgozott adatok forrásait, amelyek nem csupán a már nyomtatásban megjelent vagy kéziratossá anyagra támaszkodnak, hanem egy kitűnő kérdőív segítségével maga a szerző által gyűjtött adatokra is. A munka értékét növeli az aratószokások világos rendszerezése, a gazdag lengyel és külföldi irodalom felhasználása és nem utolsósorban a kutatás tárgyának józan és találó interpretálása.

Bystroń J. St. *Zwyczaje żniwiarskie w Polsce* c. munkájában elveti *Mannhard W.* és *Frazer J. G.* animisztikus koncepcióit. A néprajztudomány e két kiemelkedő tudósa a nép gabonadémon hiedelmeit fontos tényezőnek tekintette és ennek alapján törekedtek az Észak-Európában előforduló aratószokások magyarázatára. A gabonadémonok létezését a vegetációs kultusszal hozták kapcsolatba.

Bystroń J. St. az aratószokások vizsgálatát egy másik oldalról közelíti meg. Számára a kiindulópont a közvetlen — akkor még az élő néphagyományban előforduló¹⁶ — gyűjtött anyag volt. — „A szél által ringó gabonatóblák lágyan hullámzó tenger, vagy egy bizonyos állatcsoport gyors menekülésének látszatát keltik”,¹⁷ — írja Bystroń J. St. Ezt a látszatot számos, a nép körében gyűjtött példával magyarázza. *Mannhard W.* és *Frazer J. G.* elvével ellentétben tagadja az állati alakokban megjelenő gabonaszellemeik létezését. Szerinte a hullámzó gabonatóblák látványa bizonyos képletes meghatározásokat, mondásokat vált ki. A nép ilyen esetben a gabonában különböző állatok — legtöbbször farkas — tartózkodását véli, de ezekről az állatokról azonkívül, hogy a gabonában tartózkodnak és a gyermekeket támadják meg vagy a juhokat kergetik, nem tud többet. Tehát ezek nem démoni tulajdonságok, hanem magának az állatnak, ebben az esetben a farkasnak a jellemvonásai. Ha másfajta állatot képzelnek el, akkor másfajta az elképzeléseik is.¹⁸

Bystroń J. St. a „gabonaszellemeiket” keresve arra a végső következtetésre jut, hogy „nem beszélhetünk olyan gabonadémonok létezéséről, amelyek kimondottan a gabonafajtákkal lennének szoros kapcsolatban és amelyek az aratókultusz tárgyát képeznék.”¹⁹ Bystroń J. St. azonban nem elégedett meg csupán a gabonával kapcsolatos szokások, hiedelmek kutatásával. A nép kizárólagosan a démonokról alkotott elképzeléseit is keresi, hogy álláspontját még jobban alátámassza. A népelet mindazokat a mozzanatait, jelenségeit figyelembe veszi, amelyek a démonokkal valamilyen kapcsolatban állnak. A különböző démoni elképzeléseknek közös tulajdonságait véli felismerni, amelyek szerint a démoni alakokat négy nagy csoportba sorolja. Ilyen közös jellemvonásnak tulajdonítja a külső megjelenésüket. „Általában magasak, fehér lepedővel burkoltak, de meztelenek is lehetnek, néhol félnői, féllálati alakban jelennek meg békafejjel, szarvasmarha szemével s nagy körmök-

16. A témával kapcsolatban a XX. század első évtizedében folytatott terepkutatást.

17. *Bystroń J. St.*, 1916b, 2.

18. *Bystroń J. St.*, 1916b, 3.

19. *Bystroń J. St.*, 1916b, 29.

kel.”²⁰ Ezek a *vegetációs démonok*. A démonok másik fontos jellemzőjének tartja, hogy általában kutyák alakjában jelenítik meg. A kutyák gyakran a levegő mozgását ábrázolják. Így a szél, vihar jelképében jelennek meg. Ezeket a démoni alakokat *atmoszferikus démonoknak* nevezi.²¹ *Daemon meridianus* nevén jelöli meg azokat a szellemi alakokat, amelyek a nap bizonyos óráiban (éjfélkor, délben) mutatkoznak csak. Rendszerint gyönyörű szűzleány képében jelennek meg. Ez utóbbi démonok csoportja a nyugati szlávok hiedelmében közismert. Az utolsó démoni csoport a *gyermeket ijesztők*, amelyekről a szlávoknál és Európa más népeinél feltűnően gazdag anyag található meg. Gyermeki alakban jelennek meg és a magára hagyott gyermekeket elváltoztathatják, beteggé tehetik. Bystron J. St. által megállapított démon típusok a kutató absztrakciós következtetései útján jöttek létre. A valóságban egyik sem fordul elő a szerző által megrajzolt tiszta alakjában. Az általa említett, a nép hagyományában előforduló démoni elképzelések közül bizonyos, hogy nem egy olyat találunk, amely mind a négy démoni típus jellemvonásait magán hordozza.

Az általa említett démonok többsége, mivel a gabonával kapcsolatban állnak, a gabonatóblákban jelennek meg, az aratók munkáját akadályozzák vagy zavarják, tárgyalásuk a lengyel aratószokások megismerésénél indokolt. Bystron J. St. különösen behatóan vizsgálja az utolsó kéve — *ostatnie kłosy* — jelentőségét a néphagyományban. Könyvében Lengyelország szinte minden területéről közöl adatokat. Szerinte kizárólag gabona-hiedelemalacról csak akkor beszélhetünk, „ha meg tudjuk állapítani, hogy az utolsókévét ünnepélyesen vágják le, továbbá azt, hogy nagy körültekintéssel helyezik el a házban, hogy ősszel vagy tavasszal újból el tudják vetni”.²² *Bystron J. St. az utolsó kévében látja azt a gabonaszellemet, amely az aratószokások egészének tartalmát nyújtja.* Amint látjuk, ez a megkülönböztetés nem csak formai, hanem funkcionális alapon vált lehetségessé.

Bystron J. St.-nak ez a korai munkája már meghatározza a szerző helyét az európai néprajztudományban. A kulturális és társadalmi antropológia képviselőjének tekinthetjük, aki nézőpontjának centrumába magát az embert, a társadalmi együttélés és együttműködés formáit állította.

Ezekben az években (1916—1924) Bystron J. St. mellett a lengyel néprajztudomány elméleti síkján szót emelnek még *Czekanowski J.*,²³ *Fischer A.*²⁴ a kultúrtörténeti iskola képviselői, *Frankowski E.*²⁵ az evolucionalizmus egyik követője. *Kutrzeba-Pojnarowa A.* a lengyel néprajztudomány történetének legkiválóbb ismerője így ír erről az időszakról: „Az egyetemi katedrákon működő lengyel néprajzkutatók a legkülönbözőbb metodológiai irányvonalat képviselték: a hagyományos evolucionalizmustól kezdve a kultúrtörténeti irány-

20. *Bystron J. St.*, 1916b, 19.

21. *Bystron J. St.*, 1916b, 24.

22. *Bystron J. St.*, 1916b, 31.

23. *Czekanowski Jan*, 1922.

24. *Fischer Adam*, 1922.

25. *Frankowski Eugenius*, 1924.

zatis, a fenomenalizmusig,²⁶ sőt a legújabb európai néprajzi irányzatot, a funkcionalizmust támadó irányzatokon keresztül az enyhén mutatkozó történeti materializmusig.²⁷ Ebben a helyzetben Bystron J. St. az evolucionalisták ellen emel szót. Ezt láttuk már az említett első munkájában is. Őt a történelmi valóság kutatása érdekli. *Kutatásainak középpontjába a társadalmi elemeket állítja: azokat az emberi megjelenési formákat és magatartásokat, amelyek a társadalmi együttélés útján jöttek létre és amelyeknek a differenciálódása szerinte a heterogén társadalom tükré.*

A két világháború között — ellentétben számos lengyel néprajzkutatóval — Bystron J. St. nem foglalkozik az emberiség pszichikai fejlődésének kérdésével. Nem érdeklik a civilizáció kialakulásának első mozzanatai sem. Nem keresi a földünkön található kulturális differenciálódást és ennek okait. Kutatásai során nem törekszik visszanyúlni a régmúlt időkhöz. Kutatásainak súlyát a meghatározható társadalmi csoportok műveltségének jobb megismerésére fekteti. Olyan társadalmi csoportok érdeklik a kutatót, amelyek hozzá térben és időben közel állnak és magukon hordozzák azokat a társadalmi magatartási normákat, amelyek a nép anyagi és szellemi műveltségét alkotják. A különböző néprajzi csoportok kultúrájának, de főleg hagyományának nyomon követése, rendszerezése alkotja Bystron J. St. munkásságának egyik legfontosabb gerincét. Másfelől érdeklődést mutat a jelen irányába is, amely a kor társadalmi tudományaira mind nagyobb mértékben jellemző. A politikai elnyomás alatt munkálkodó lengyel kutatók a nemzeti kultúrjavak feltárásának szükségességét fokozottabban érezték. Ezzel történeti érdeklődésük került előtérbe. A már függetlenné vált Lengyelország tudósai ezt a történeti jellegű kutatást kezdik lassan felváltani a jelenkor vizsgálatával. Vagyis a kutatási hangsúly a leírás és rendszerezés oldaláról a dinamikus változások elméletére, a gyakorlat és elmélet összevonásának keresésére billen. Többek között ez a folyamat jellemző kutatónk munkáira is.

Poznańi tartózkodása idején továbbra is a lengyel és a többi szláv nép szokásanyagával foglalkozik. Az aratószokásokról írt tanulmányához hasonló szellemben írja meg következő kitűnő munkáját a szláv családi élet szokásairól *Ślowiańskie obrzędy rodzinne* (Szláv családi szokások) címmel.²⁸ Könyvében bevezetőül egy nagyon fontos — abban az időben — bátor módszertani megállapítás olvasható: „Mindenféle kutatás, tehát a néprajzi kutatás is köteles időben és térben korlátozni és úgy vizsgálni saját anyagát, mint történelmi valóságot, tekintetbe véve az egyes hiedelmek vagy szokások keletkezését, fejlődését és elhalását. Talán ez az egyetlen helyes út a valószínűség eredményeinek elnyerésére, máskülönben csak gyűjtési szenvedélybe esünk.”²⁹

26. Husserl Edmund által alapított szubjektív idealista irányzatnak az alkalmazása a népi kultúra területén Lengyelországban *Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz Jędrzejewiczowa* Cezaria nevéhez fűződik. Munkáiban szembeűnik az elmélet elsőbbsége az anyag felett. A kultúra elemeit nem úgy vizsgálja, mint a valóság visszatűkrözűdéseit, hanem mint elméletének alárendeltjeit. *Sokolewicz Zofia*, 1973, 164—165.

27. *Kutrzeba—Pojnarowa Anna*, 1965, 73.

28. *Bystron J. St.*, 1916c.

29. *Bystron J. St.*, 1916c, 3.

Bystroń J. St. nem tartja helyesnek azt, ha összehasonlítás céljából a kultúrjelenségeket csak saját népünk köréből gyűjtjük.³⁰ Ugyanakkor azonban ezt írja: „Az én feladatom a lengyel szokások és rítusok mielőbbi alapos tanulmányozása és egy bizonyos egész alkotása, amelynek alapján csak azután lehet maradandót építeni; amíg ez meg nem történik és nem ismerjük pontosan minden szokás jelentőségét, vizsgálódásaink eredménye csak rövidéletű lehet.”³¹

Szintetizáló jellegű munkák közül kétségkívül említést érdemel Bystroń J. St.-nak két bevezetése. Az egyik a néprajzba, a másik a szociológiába. Bystroń J. St. poznańi egyetemi előadásainak anyagát 1926-ban *Wstęp do ludoznawstwa polskiego* (Bevezetés a lengyel népismeretbe) című munkájában közli. Szükségességét Bystroń J. St. az alábbiakban fogalmazza meg: „... a néptudományban ebben az állapotában, a módszertani megtévesztések és a részletező kutatások aprólékosságának idejében, minden olyan munka hasznos, még ha nem is tökéletes, amely valamiképpen igyekszik felfogni tágabb értelemben a kultúra egészét.”³² A *Wstęp do ludoznawstwa polskiego* gazdag tájékoztató és bibliográfiai anyagot foglal magában. Különösen fontosak a néprajz tematikájához tartozó kérdések — a néprajz viszonya a többi tudományhoz, a forrásanyag jellemzése, az etnikai, vallási csoportok és foglalkozás szerinti csoportosulások rendszerezésénél jelentkező feladatok ismerete. Bystroń J. St. felfogásában a *ludoznawstwo* (népismeret) tárgya azonos a néprajzkutatás tárgyával. Álláspontja ebben az esetben hagyományosnak mondható. A *ludoznawstwo* azokkal a kulturális jelenségekkel foglalkozik, amelyek a szájhagyomány útján és közvetlen úton nemzedékről nemzedékre terjednek és életben maradnak. Hangsúlyozza, hogy a *ludoznawstwo* bizonyos meghatározott kultúrjelenségekkel és nem pedig bizonyos társadalmi csoportokkal foglalkozik.³³ Bystroń J. St. látja a különbséget a *ludoznawstwo* és a szociológia között. Szerinte az utóbbi hivatott kutatni a társadalmi csoportokat. Bystroń J. St. felfogásában a néprajz, mint leíró tudomány az etnikai csoportok műveltségével is foglalkozik. A gyakorlatban azonban a *ludoznawstwo* és a néprajz határai fedik egymást. Ennek ellenére mégsem mondhatjuk, hogy Bystroń-nál a néprajz egyenlő a *ludoznawstwóval*. *Ludoznawstwról* az ő értelmezésében akkor beszélhetünk, ha egy magasabb, szervezett, rendszerezett kultúrával együttesen jelenik meg a népi kultúra. Abban az esetben, ha ez a magasabb, szervezettebb, rendszerezett kultúra hiányzik, akkor csak etnografiával van dolgunk. Így pl. nem beszélhetünk Ausztrália *ludoznawstwojáról*, csak néprajzáról.³⁴ A fenti bystrońi álláspont során merül fel a következő kérdés: a tudomány fejlődésével és terjedésével mindenütt kialakulhat-e az ún. magasabb, szervezett, rendszerezett kultúra, aminek következtében az etnográfia elveszti létjogosulását, vagy azonos lesz-e a *ludoznawstwóval*? Bystroń J. St. logikai gondolatmenetéből az utóbbira következtethetünk. Vagyis Bystroń J. St. szerint a néprajz egyenlő lesz a *ludoznawstwóval*. A szociológia iránti hajlam megmutatkozik fogalmainak meghatá-

30. Bystroń J. St., 1916c, 3—4.

31. Bystroń J. St., 1916c, 5.

32. Bystroń J. St., 1926, a Szerzőtől című fejezetben.

33. Bystroń J. St., 1926, 5. — A *népismeret* fogalmát, tartalmát tanulságos lenne hazai viszonylatban is megvizsgálni.

34. Bystroń J. St., 1926, 7.

rozásánál. Bystron J. St. nyíltan is kimondja, hogy „az etnológia mint elméleti tudomány a szociológia része.”³⁵

Számunkra szintén fontos a folklór fogalmának meghatározása Bystron J. St. könyvében. Magáról a folklórról a következőket olvashatjuk: „Nem a népről alkotott tudomány, hanem a nép tudománya; a szakkifejezés nem határoz meg egy szaktudományt, csak annak anyagát. A nép tudományához tartozik a nép elképzelése a világról (a természetről, a népi gyógyászat, a varázslat stb.), tehát maga a szellemi kultúra; a gyakorlat a folklór határát kiszélesítette a társadalmi kultúrára is (szokások, rítusok stb.). Semmilyen esetben sem szabad az anyagi kultúrát idesorolni.”³⁶ Bystron J. St. a folklórt sohasem tekintette külön szaktudománynak. Még *Krzyżanowski J.*, kiemelkedő lengyel folklorista hatására sem tért el véleményétől. Szerinte a folklór csupán a *ludoznawstwo* része, amely a szellemi és a társadalmi kultúrát vizsgálja.³⁷ A kutatásainak célja az egyes kultúrjelenségek vagy kultúrkomplexumok belső és külső (történeti) fejlődésének lényegét megismerni.

Bystron J. St. fontosnak tartja a különböző szaktudományok (történelem, filológia, művészettörténet, földrajz stb.) együttműködését a *ludoznawstwo*val. Mint dokumentációs anyagnak nagy jelentőséget tulajdonít az ikonográfiának és az ószláv eredetű forrásoknak. A források ismeretében a legfontosabbak közé sorolja azokat, amelyek valamilyen módon utalnak a nép hiedelmére, rítusaira. Ebből is látszik, hogy kutatónk bár az első jelentősebb munkáitól kezdve a francia szociológia álláspontját képviseli (amely szerint a „szociológiai kutatások magukba foglalják az összes kultúrjelenségeket” és azokat a társadalmi háttérrel szoros kapcsolatban vizsgálják),³⁸ érdeklődése a gyakorlatban mégis néhány konkrét témára (hiedelem, szokás, művészet, etnikai csoport) összpontosul. A *Wstęp do ludoznawstwa polskiego* című munkájában is ezek, a számára „érdekes” témák kerülnek előtérbe. Teoretikus magyarázataihoz ezekből merít példát és ezeket dolgozza ki alapos körülményekkel. A lengyel néprajzkutatásban szinte elsőként ismeri fel az *etnikai csoportok, néprajzi területek kérdését és fontosságát*. „A népi kultúra tanulmányozását meg kell előznie a néprajzi területekről, etnikai csoportokról szóló kutatás. Mielőtt a kultúra egyes ágait kutatnánk, meg kell ismerkedni azokkal a társadalmi csoportokkal, amelyek a minket érdeklő területet lakják és amelyek alkotják, hordozzák azt a kultúrát. Tudvalevő, hogy a népi kultúra nem alkot egy egységes, az egész nemzet területén tudatosan hagyományozó egészet, hanem különböző vidékeken különbözőképpen alakul, függve a környezettől. A lakosság csoportjairól alkotott ismeretnek ezért van alapvető jelentősége.”³⁹

35. *Bystron J. St.*, 1926, 8.

36. *Bystron J. St.*, 1926, 8.

37. *Bystron J. St.*, 1926, 8.

38. *Durkheim* Emile iskolájának részletes jellemzését Bystron J. St. *Sociologia* című munkájában találhatjuk meg. Bystron J. St. a következőket írja: „... a szociológia mint általános tudomány a társadalomról a humán tanulmányok kereteiben kapta meg elvi alapjait.” „Ma már konkrét témákkal foglalkozik” továbbá „... eredményesen dolgozik a társadalmi élet megismerésén”, *Bystron J. St.*, 1931b, 28–29.

39. *Bystron J. St.*, 1926, 109.

Bystroń J. St. az etnikai csoport és a néprajzi csoport elnevezést szinonimaként használja. Ugyanabban a munkájában mind a két kifejezést felváltva megtaláljuk. Így számára a néprajzi csoport kultúrjávában, történelmi fejlődésben hasonló, egy bizonyos területen élő nép, amely hovatarozását tudatosan is meg tudja magyarázni.⁴⁰ Lengyelország területén öt nagyobb (kislengyel, sziléziai, nagylengyel, tenger melléki és mazuri) és három határvidéki néprajzi csoportot különböztet meg. Az egyes néprajzi csoportok meghatározásánál elsődleges szerepet játszanak a különböző tárgyi, szellemi és társadalmi kultúrjávában (építkezés, viselet, gazdasági felszerelések, szokások, népköltészet elemei) földrajzi elterjedésének megállapítása. Az egyes kultúrjelenségek együttes előfordulása jogosít fel bennünket a néprajzi csoport földrajzi elhelyezkedésének meghatározására. Ebből láthatjuk, hogy a néprajzi csoport határainak meghatározása Bystroń J. St. szerint jelentősen függ az egyes kultúrjávában — a néprajzkutatók által meghatározott — földrajzi elterjedésétől és csak ezeknek az adatoknak a hiányában vehetjük segítségül az egyes társadalmi csoportok elnevezéseit, illetve a velük szomszédos nép által használatos meghatározásokat. Szerinte a szellemi kultúrjelenségek hagyományozódnak jobban. Ez a megfigyelés Bystroń J. St. számára különösen jelentős. A néprajzi csoportok mellett számos ún. társadalmi csoportot különböztet meg. Ezeknek a megkülönböztetési kritériumai végtelen sokoldalúak: foglalkozás (pásztorok, méhészek, vadászok, faúszók, halászok, erdészek, házi iparosok, vándorlók, népi gyógyítók, jószok, bűnözők), vallás, tekintély, kor.

A különböző társadalmi csoportok kutatásánál Bystroń J. St. a népi kultúrát mindig ellentétbe állítja az ún. elit (polgárok) kultúrájával. A *ludoznawstwo* éppen azokkal a jelenségekkel foglalkozik, amelyeknek ellentétei vannak a magasabb, civilizáltabb kultúra területén. Azoknál a társadalmaknál, ahol nincs mit szembe állítani, nem használhatjuk felcserélve a néprajz és a *ludoznawstwo* terminológiát.

A népi kultúrát jellemezve Bystroń J. St. azokat a vonásokat, építő elemeket keresi, amelyeket a polgári kultúrával szembe tud állítani. Így többek között a népköltészetben belül a névtelenséget, az átadás módjából és az emberi emlékezőtehetség megbízhatatlanságából eredő változatképződést, a primitívizmust, a rendszerezés lehetőségét, a sajátos stílusbeli vonásokat és a hagyományos világnézet tükröződését lehet ellentétbe állítani a magasabb, polgári kultúrával. A népköltészet kutatásánál a néprajztudomány mellett az irodalomtudomány jelentőségét is méltatja, de ugyanakkor megjegyzi: „A néprajzkutatók mindenekelőtt a népköltészet keletkezésével, sorsával, a környezettel alkotott viszonyával, továbbá a típusok megállapításával, az egyes motívumok keletkezésének, vándorlásának kutatásával hivatottak foglalkozni.”⁴¹

Wstęp do ludoznawstwa polskiego című munkájában Bystroń J. St. a népi kultúrát a már hagyományosnak számító, XIX. századi — anyagi, társadalmi és szellemi — felosztásban tárgyalja, annak ellenére, hogy a rendszerezésben két új fogalmat említ és a sorrendi hangsúlyt is megváltoztatja. Az ő sorrendje szerint a szellemi kultúrát követi a társadalmi, majd az anyagi kultúra. Ez a sor-

40. Bystroń J. St., 1926, 111.

41. Bystroń J. St., 1926, 145.

rend bizonyára Bystron J. St. érdeklődésével függ szorosan össze. Az egyes kultúrcsoportokat a szerző nem tárgyalja részletesen, de nem is ez a célja. Alapvető módszertani és elméleti síkon igyekszik megmagyarázni kutatásunk tárgyát és lényegét. A különböző társadalmi csoportok kultúrája, ide számítva a paraszti kultúrát is, nem kizárólagosan *hagyományos kultúra*. A kultúra a fejlődés minden történelmi korban „egy adott társadalmi csoportban meghatározott időben születő kulturális elemek (fogalmak, cselekedetek, tárgyak) összessége.”⁴² Ezek az átvétel és a különböző történelmi fejlődéssel összefüggő alkotások útján keletkeztek. Ebből fakad a kutatás következő lépése is, amely Bystron J. St. egyik legkedvesebb kutatási témaköre, a változások teóriája: a változások útjának s irányának kutatása; felderítése annak, hogy az új értékek mit váltanak fel és milyen társadalmi, gazdasági viszonyok hatására terjednek el, válnak a kultúra építő elemeivé. Ebben a fontos kérdésben Bystron J. St. a falu, a közösség egyes személyeinek, intézményeinek tulajdonít alapvető szerepet. A falura jellemző társadalmi viszonyok, továbbá a társadalmi osztályok és rétegek közötti kulturális érintkezések kialakulásában az öregeknek, az egyes foglalkozások képviselőinek, az egyháznak, a városnak, az iskolának és „egyéb külvilági kapcsolatoknak” tulajdonít nagy jelentőséget.⁴³

Wstęp do ludoznawstwa polskiego című munkáját 1929-ben követi a *Bibliografia etnografii polskiej* (A lengyel néprajztudomány bibliográfiája). A bibliográfia a lengyel néprajztudomány 1910—1925 között végzett munkájáról nyújt összefoglalót. Adatgyűjteménye nemcsak a lengyel szakirodalom felmérését tekinti feladatának, hanem magába foglalja a lengyel népre és általában Lengyelország népeire vonatkozó külföldi könyveket és tanulmányokat. Továbbá felöleli a lengyel határokon kívül élő lengyel népcsoportokra vonatkozó lengyel és külföldi irodalmat.

Bystron J. St.-nak 1932-ben jelenik meg egyik monumentális, gazdagon illusztrált két kötetes munkája, amelynek a címe: *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI—XVIII*. (A szokások története a régi Lengyelországban XVI—XVIII. században.) A történeti témával foglalkozó munka mintegy új szakasz kezdetét is jelzi Bystron J. St. munkásságában. Bystron J. St. a munkában főleg a régilengyel irodalomra, azon belül elsősorban a lírai hagyományokra támaszkodik és csak kevésbé gondol a prózai művekre.

A *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI—XVIII* módszere azon alapszik, hogy három évszázad keretében a szokások életéről, mechanizmusáról bizonyos keresztmetszetet ad, kiemeli azokat a tényezőket, amelyek ismétlődnek és általánosak. Nem szabad figyelmen kívül hagyni Bystron J. St. munkájának jellemzésénél a régi szokások és kultúra történésének céljait. Bystron J. St. nem törekszik az egyedi tények összességének feldolgozására, arra hogy a valóságot teljes történelmi folyamatában adja vissza. Meg kell jegyezni, hogy a társadalmi és kulturális valóság funkcionális modellje nem is igényli az ilyen történeti munkát. Bystron J. St. említett könyvének lényege — és egyben fő érdeme —, hogy igyekszik közelebbről megvilágítani, hogy miképpen nyilvánul meg a kulturális és társadalmi értékek „keletkezése, fejlődé-

42. Bystron J. St., 1926, 3.

43. Bystron J. St., 1926, 62—68.

se és elhalása”.⁴⁴ Ő próbálja megmutatni a lengyel néprajztudományban elsőként azt a folyamatot, mechanizmust, amely a nép társadalmi szokásvilágában ment végbe.

A két világháború közötti időszak végén Bystron J. St. munkássága számos vonatkozásban hasonlít a legkorábbi munkáihoz. 1938-ban jelenik meg *Księga imion w Polsce używanych* (Lengyelországban használt keresztnévek gyűjteménye) című monográfiája. A könyv ábécé sorrendben tartalmazza a keresztnéveket megfelelő történelmi és kulturális magyarázatokkal. Ugyanakkor ezekben az években Bystron J. St. behatóan foglalkozik a népdalokkal is. *Karłowicz J.* nyomába lépve meg akarja valósítani a lengyel népdalok monografikus feldolgozását — *Polska pieśń ludowa* (A lengyel népdal) — és elődeinél⁴⁵ részletesebben ki akarja dolgozni azok történetét. Kutatja a lengyel népköltészet hatását a német nép hagyományára, érdeklik a lengyel földön keletkezett zsidó népdalok.

A lengyel népdaloknak három nagy csoportját különbözteti meg az *Etnografia Polski* (Lengyelország néprajza) c. munkájában. A népdalok felosztásánál az eddigi gyakorlattól eltérően nem csupán a tartalmi és az alkalmi kritériumokat veszi figyelembe, hanem a népdal és az egyén, a népdal és a közösség viszonyára is nagy súlyt fektet. Itt is az embert, mint társadalmi lényt, a kultúra alkotóját helyezi kutatásainak középpontjába. Ez a csoportosítás is bizonyítja, hogy a kultúrjelenségeket, ez esetben a népdalokat sohasem az alkotójától (az embertől, a közösségtől) függetlenül vizsgálja. Abból a szempontból, hogy ki, illetve kik és milyen célból éneklék a dalokat: *alkalmi, köznapi és munkadalokra* osztja fel a lengyel népdalokat. Az alkalmi (ünnepi) dalok megjelölik az ének idejét és körülményeit, amely szorosan kapcsolódik az alkalom cselekményéhez. Bizonyos személyhez vannak kötődve. „A nép alkalmi dalai a legrégebb dalkészletünket képviselik: az alkotás legkonzervatívabb területe, viszonylag kis mértékben változnak; magához az alkalomhoz kapcsolódó szokás meghatározza, hogy ezeket a dalokat csak megfelelő alkalommal ismételjék, noha a tartalom minden esetben nem is érthető.”⁴⁶ A fent említett sorokból is kicsendül a népdalkutatás területére jellemző történelmi és társadalmi szemlélete. Konkrét adatokkal szemlélteti az egyház, a nemesség, a külvilág alkotó és formáló szerepét. Szerinte ebbe a csoportba tartoznak a balladák, a párosító és szerelmi dalok, csúfolók, gúnydalok és paródiák, a bölcsődalok gazdag csoportja. A *köznapi dalokat* bárki bármikor énekelheti. A *munkadalok* a lengyel népi líra harmadik fő csoportja s a valóságban nem csupán az egyes munkafolyamatokhoz kapcsolódó és munkaszervező jellegű dalokat foglalja magába, hanem Bystron J. St. itt említi meg a vándorok dalait, a katonadalokat, a bányászdalokat, a rabénekeket és a bűnözők dalait. Érdemes megemlíteni, hogy a lengyel vándoremberek dalai egyáltalán nem vagy csak elenyészően állnak kapcsolatban a kisiparos társadalmi réteggel (a céhekkal). Lengyelországban a vándoremberek tevékenysége mindig jelentős volt. A feudalizmus idején közvetítő szerepet tölthettek be, tanácsokat adtak és a külvilág híreit terjesztették. Faluról

44. Bystron J. St., 1932a, 2.

45. Karłowicz Jan, 1882, 1889—1890.

46. Bystron J. St., 1947a, 72.

falura vándoroltak. A vándor koldusok a templomok előtt üldögéltek. Gyülekező helyük rendszerint a vásárok, búcsúk voltak, ahol az éneklésben elől jártak. Az utóbbival függ össze az is, hogy énekkincsük főleg egyházi, egyházi-nemzeti témájú.

Bystron J. St. nem tér ki a lengyel népdalok esztétikai jellemzésére. Bírálói többek között a filológiai precizitást is hiányolják,⁴⁷ de kutatása így is figyelemre méltó. Bystron J. St. a népdalkutatás terén olyan kérdések megoldását boncolgatja, amely a lengyel népdalkutatást abban az időben európai szintre emelte.

A népdalkutatás mellett élénken foglalkoztatja kutatónkat a népköltészet más területe is. Szintén úttörő jelentősége van a lengyel néprajztudományban *Przysłowie polskie* (Lengyel közmondások) című munkájának. A közmondásokat a lengyel kultúra történetének szemszögével vizsgálja. A munka bevezetőjében a szerző kiemeli, hogy a közmondások („egy adott társadalmi csoportban hagyományosan ismétlődő kifejezések”) kutatása csak történeti irányból lehetséges. Az addigi vizsgálatok azt tanították, hogy „A közmondásokhoz szinte semmiféle elméleti jellegű probléma nem kapcsolódik.”⁴⁸ Ezt az állítást Bystron J. St. megcáfolja. Talán nagyobb mértékben, mint előző munkáiban, igyekszik bebizonyítani a szájhagyomány útján terjedő magatartási formák információs jellegét. A *közmondások a megjegyzés és a felidézés mechanizmusát megkönnyítő kultúrjelenségek*. A társadalmi közösségen belül lehetővé teszik a gyorsabb megértést, megkönnyítik az életet. Az emberek a saját cselekedeteikre a már megszokott normák szerint gondolnak. „Nem alapelvekben, hanem a formális etika keretein belül elmélkednek.”⁴⁹ A közmondások élete gondolkodásunk hagyományos jellegéről tanúskodik. Bystron J. St. kutatói aspektusa ennél a témánál sem kizárólag filológiai, hanem inkább szociológiai. Mindig szem előtt tartja azt a társadalmi közeget, amelyben az adott közmondás születik, él vagy esetleg kihal.

A fent említett munkák úttörő szerepét és jelentőségét a lengyel néprajztudomány számára *Krzyżanowski J.*, az európai hírű lengyel folklorista könyvének bevezetőjében foglalja össze.⁵⁰ Bystron J. St. a népköltészet kutatásában is, mint a népi műveltség más területén, a történelmi értékű anyag szisztematikus feldolgozására törekszik. Előbb nagy mennyiségű anyagot gyűjt össze, majd bizonyos szempontok szerint azokat rendszerezi és csak ezután von le elméleti következtetéseket. A népköltészet egyes csoportjait sohasem ragadja ki a kultúra egységéből. A kultúrát egységes és oszthatatlan jelenségként fogja fel. Munkái a követői számára ezért is maradnak nélkülözhetetlenek. Elég csak azt megemlíteni, hogy Bystron J. St. a népdalkutatás területén olyan kutatási folyamat kezdetét teremti meg, amely a népdalokban azokat a tartalmi jegyeket keresi, amelyek a társadalmi megosztottságra (nemzeti, vagyoni, lokális, foglalkozás) utalnak és a társadalmi élet különböző periódusaiból származtathatók.

47. *Krzyżanowski Julian*, 1964, 5.

48. *Bystron J. St.*, 1932b, 5.

49. *Bystron J. St.*, 1932b, 30.

50. Itt *Krzyżanowski Julian* kétkötetes munkájára, a lengyel közmondások gyűjteményére gondolok. *Krzyżanowski J.*, 1958, 15–18.

Bystroń J. St. és a népművészet kutatása

Lengyelországban a XX. század első évtizedeiben egyre fokozódik az érdeklődés a nép művészete iránt. *Seweryn U.* és *Frankowski E.*,⁵¹ a népművészet-kutatás úttörőinek tevékenysége mellett megtaláljuk Bystroń J. St. munkáit is. 1929-ben jelenik meg a fametszetekről szóló tanulmánya *Polskie drzeworyty ludowe* (A lengyel népi fametszetek) címmel, amelyben a népi fametszetek értékét inkább csak érzelmi alapon ismeri fel és nem pedig tudatosan: „Nézegetjük őket — írja — nemcsak érdeklődésből, hanem élvezetből is, látunk bennük valami olyat, ami tetszik nekünk; a legtöbbből valami meghatározatlan primitív szelvelgés áramlik felénk, vannak olyanok is, amelyeknek mintha csak éreznénk az egyszerű tartalmát. Megérezzük a másik világ létét, a másfajta művészeti nézeteket, a művész önálló és őszinte törekvését. Éppen ez az eltérő művészeti világszemlélet, amely egy sajátos önállóan kidolgozott stílusban mutatkozik meg, alkotja ezeknek a grafikáknak az értékét.”⁵² A tanulmányban Bystroń J. St. a népi fametszeteket nem csupán formai tulajdonságuk miatt ismeri el „népinek”, hanem figyelemmel kíséri a díszítő jellegüket, egyszerűségüket, „primitivizmusukat” és a tipizálás lehetőségét. (Ez az utóbbi két tényező a népköltészet kutatására is jellemző.) A fontosabb fametszetközpontok — amelyek rendszerint kolostorok mellett alakultak ki — felsorolása után a szerző kiemeli a fametszetek jelentőségét a nép kultúrájában. Megpróbálja elemezni a vándor képkereskedők, grafikusok szerepét a paraszti kultúrában. Egyúttal arra is fényt derít, hogy miképpen kapcsolódnak ezek a képkereskedők és alkotók a technika régi mestereihez és miképpen vált ez a művészet a falu művészetévé. Nyomon kíséri a fametszés hanyatlását. Rámutat arra, hogy korábban hogyan mentek végbe azok a folyamatok, amikor az amúgy is kevesebb tudással rendelkező iparosok már nem tudtak a városi társadalom piaci igényeihez alkalmazkodni és rá voltak utalva egy újabb piac keresésére és így jutottak el a falvakba.

A népi plasztikát tanulmányozva Bystroń J. St. különösen kiemeli a XVI—XX. századi nemesség és a város hatását. Ellentétben a két világháború közötti művészettörténészek álláspontjával, ezt a hatást nemcsak formainak tartja. Bystroń J. St. a népi plasztikát kapcsolatba hozza egy meghatározott társadalmi csoporttal. Nem a sematikus kategóriák keretében tárgyalja azokat, figyelembe veszi, hogy az esztétikai igények kielégítésére is szolgálnak. A népművészeti alkotásnál kiemeli egyik oldalról a társadalmi közösséget, amely rendszeres művészi kiképzésben nem részesül, másik oldalról pedig a „technikai primitivizmust, az ügyetlenséget”.⁵³ Ebből következik az is, hogy Bystroń J. St. a nép művészetének veszi azokat a népi alkotók által készített alkotásokat is, amelyek nem népi eredetű mintákat és technikákat tükröznek.

51. A népművészetre vonatkozó első lengyel teoretikus jellegű munkák *Frankowski* Eugeniusz nevéhez fűződnek. *Frankowski* Eugeniusz 1929, 82—128; 1928.

52. *Bystroń J. St.*, 1929a, 3. Itt kell megjegyezni, hogy *Piwocki* Ksewery művészettörténész a következő elismerő szavakkal emlékezik Bystroń J. St. munkájára: „Találónan rajzolta meg ennek a népművészeti ágnak a történeti alakulását, társadalmi vonatkozásait és technikai rejtélyeit.” *Piwocki* Ksewery 1964, 202.

53. *Bystroń J. St.*, 1947a, 119—220.

A különböző népművészeti alkotásokról az egyik utolsó munkájában — *Etnografia Polski*⁵⁴ — ad átfogó képet. Ebben tárgyalja és értékeli a népművészet különböző jelenségeit a díszítés egyszerű formájától a festészetig. A fametszetet és a szobrászatot külön kiemeli. Majd az összefoglalásban mindenekelőtt a díszítés módjait, típusait, anyagát és körülményeit ismerteti. Néhol területi elterjedésükre vonatkozó adatokat is találunk. Ritkábban (különösen fa tárgyak díszítésénél) veszi szemügyre a szerző a munka művészi jellegét vagy a különböző motívumok elterjedését. Az építészetben alkalmazott díszítő elemekre, motívumokra sem figyel fel. Végigkíséri azokat a folyamatokat, amikor a kisvárosi kultúra elemei a falu kultúrájába áramlanak. Ez a jelenség többek között megfigyelhető a ház berendezésének darabjaiban, amelyek magukon hordozzák egy-egy művészeti kor stílusvonásait. Hasonló a helyzet a fémművészetben is. Kutatásai során egy másik folyamatra is felfigyel, arra, amikor a falusi mesterek a város igényeinek kielégítésére termelnek.

A parasztság lakóházait díszítő festményeknél és fametszeteknél Bystron J. St. mindenekelőtt a nem népi eredetűket emeli ki és igyekszik ezek keletkezési idejét megállapítani. Felkutatja azokat a mestereket, akiktől származhattak. Azt is mondhatjuk, hogy bizonyos mértékben rövid monografikus összefoglalással állunk szemben, amelynek ismerete alapján átfogó képet kapunk a fametszetnek és festészetnek a paraszti kultúrában való XVII. századi megjelenésétől kezdve a XVIII. és a XIX. századon keresztül napjainkig. A népművészetnek ezek az ágai jellemző műveltségi egységek. Az ilyen alkotások művészi jellemzőinek tartja a merész körvonalakat, a síkbeli ábrázolást, a természettől való nagy eltérést, törekvést a művész egyéni tudatának kifejezésére, különösen a színekben megmutatkozó expresszionizmust, a háttér mindenkori feltűnő díszítését (különösen a festészetben). A falusi lakosság legeredetibb és legönállóbb művészetének (a barokk, a gótika és reneszánsz hatások ellenére) a népi szobrászatot tartja.

Bystron J. St. néprajzi szintézisei

Hosszú és szorgalmas munka nyomán Bystron J. St. a tudás hatalmas mennyiségével rendelkezett. Munkásságának alkonyán sikerült három nagyon értékes összefoglalást kiadnia: *Kultura ludowa* (Népi kultúra), *Literatura ludowa* (Népköltészet), *Etnografia Polski* (Lengyelország néprajza). Ezeknek a munkáknak közös vonása, hogy témájuk a népi kultúra. A három szintézis közül bírálói⁵⁵ a legértékesebbnek a *Literatura ludowa* című munkáját vélik. A mű egy nagyobb lélegzetű, Lengyelország kultúráját ismertető összefoglalás egyik kötetében látott napvilágot. Bystron J. St. az egyes kultúrjelenségeket vizsgálva bennük sohasem kereste a régi, pogány kultúra maradványait. Inkább szembeállt azzal az elterjedt, de már viszonylag akkor elavult nézettel, hogy a népi kultúra tökéletes megismerése a kereszténység előtti kultúra rekonstrukcióját jelentené. A nép és kultúrája iránti romantikus szemlélet — Lengyelországban

54. Bystron J. St., 1947a, 119—129.

55. Dobrowolski Kazimierz, 1966, 23; — Kutrzeba-Pojnarova Anna 1965, 75.

az 1800-as évek közepétől alakult ki — szerint a nép műveltsége az ősi pogány szláv kultúra maradványa.⁵⁶ A népköltészet területén erről a téves felfogásról így ír: „Az egész népköltészetből, amelyet száz évvel ezelőtt a pogány idők hagyományának tartottak, csak néhány népdalt, káromkodást és mondát lehet visszavezetni ilyen távoli időre.”⁵⁷

A kultúra hagyományozódásának eszközét a közösségen belül tekintélyt élvező személyek, tényezők körében keresi. Ebben a rendszerben szerinte a legnagyobb jelentőséggel az idősebb emberek rendelkeznek. Bystroń J. St. egy-egy kisebb közösségen belül az öregek szervezett irányítását (hatalmát) is feltételezi. „Egy-egy közösségen belül az új befogadásáról valószínűleg az öregek csoportja határozott. Később a falu társadalmi rétegződésével párhuzamosan egyedül csak a teljes jogú gazdák, máshol néhány idősebb személy örvendhetett másoknál nagyobb tekintélynek. Emitt-amott az is lehet, hogy egy lelkes személy ragadta magához az irányítást és a hatalmat, amelyet akkor úgysem meghatározott állandó normák szabályoztak.”⁵⁸

Az egyház is nagy hatással van a nép műveltségére. Bystroń J. St. nem is hagyja azt figyelmen kívül. Míg az idősebb generáció tekintélyénél csak a konzervatívizmust emeli ki, addig az egyház szerepét már sokkal részletesebben vizsgálja.⁵⁹ Értékes megfigyelései a népköltészetre, a rítusokra, szokásokra, a nép tudományára és a népművészetre vonatkoznak. Sajnos, a többi szintetizáló jellegű munkához hasonlóan, az anyagi kultúra az *Etnografia Polski* című munkájában sem érdeklik a szerzőt. Pedig az egyháznak a szerepe a XVII. és a XVIII. század folyamán e téren is jelentős volt.⁶⁰

A falu társadalmi szervezetét is befolyásolják szabályozó tényezők. Az egyik ilyen tényező a nagybirtok, amely mindenekelőtt a falu zártságát biztosítja. „A falunak egy zárt egésznek kell alkotnia, amely nem érintkezik a környékkel, nem folytat kereskedelmet a szomszéd falu lakóival. Más falunak a kocsmájában sem volt szabad inni (a kocsmá az uraság tulajdonában állt). A szülők nem adhatták férjhez lányukat a szomszédos faluba, mert így munkát adtak volna el.”⁶¹

A városnak, mint újabb kultúraformáló tényezőnek, a jelenkorban növekedett meg a jelentősége. Kezdeti szakaszban az öltözködésben, táplálkozásban, a lakás berendezésében, szokásokban, a társadalmi élet és az esztendő szokásaiban, népköltészetben nyilvánul meg a város hatása. Bystroń J. St. a falu kultúrájába bekerült újítások közvetítőjének tekinti a *katonaköteles fiatalokat*, a *külföldre emigrált lakosokat*. Az említett, a kultúrára valamiképpen is hatást gyakorló jelenségek *külsők*, kívülről eredőek. Bystroń J. St. a falu közösségén belül fakadó mozgás, változás okát feltételezhető, hogy észleli, de annak nem szentel az előbbihez hasonló, részletes vizsgálatot.

56. A nemzeti és történelmi múltat hangsúlyozó néprajzi tanulmányok lényegét Lengyelországban elsőként *Chodakowski Zorian Dolega* fogalmazta meg a *Słowiańszczyne przed chrześcijaństwem* című munkájában. *Chodakowski Zorian Dolega*, 1818.

57. *Bystroń J. St.*, 1947a, 6.

58. *Bystroń J. St.*, 1947a, 7.

59. *Bystroń J. St.*, 1947a, 8–13.

60. Pl. új gazdálkodási formát, új növényeket, gyógykezelést vezettek be Lengyelországban is.

61. *Bystroń J. St.*, 1947a, 15.

Bystroń J. St.-t mindig foglalkoztatta a kultúra sokszínű összetétele, alkotó elemeinek összessége. Ezzel kapcsolatban itt is meg kell jegyezni, hogy kutatásai folyamán kizárólagosan sohasem keresi a pogány időkre visszavezethető ősi, archaikus elemeket. Az akkori divatos korszellemmel ellentétben az ősi jelenségek felkutatását nem tartja elsődlegesnek. „Le kell küzdeni ezt az — eléggé szentimentális — nézőpontot és hozzá kell kezdeni a népi kultúra kutatásához mintegy állandóan változó tartalmú, komplex jelenséghez, amely a legkülönbözőbb forrásokból ered; ez a sokrétűség, ez az állandó változás kell, hogy kutatásaink igazi témáját adják. Ebben az esetben a néprajztudomány az állandóan változó és alakuló falusi társadalomban nem az ősi maradványokat, a történelem előtti múlt régészeti emlékeit látja, hanem az élők tudományává alakul” — írja az *Etnografia Polski* lapjain.⁶² Ez a figyelmeztetése erősen emlékeztet Malinowski B. tanítására.

Különösen figyelemre méltó az a módszer, amelynek segítségével a kultúra sokrétűségét vizsgálja. Mint már az előzőekben említettük, kutatónk számára rendkívül nagy jelentőségűek a különböző kritériumok (származás, lokalitás, vallás, kiváltsági jogokkal való rendelkezés, foglalkozás stb.) szerint felosztott társadalmi csoportok. Az ilyen társadalmi csoportok által képviselt műveltség képezi egyrészt a rendkívül összetett népi kultúrát. Bár a népi kultúra sajátosságait Bystroń J. St. a szembeállítás állapotában vizsgálja, a polgári kultúrában is keresi a népi elemeket. Sohasem szabad elfelejtkezni arról, hogy a legtipikusabb tradicionális környezetben, a faluban és a legjobban fejlődő, a legnagyobb céltudatossággal szervezett közösségekben is találunk olyan elemeket, amelyeket tudatosan nem tudunk megmagyarázni és amelyek a régi idők gondolkodásából fennmaradt reliktumok.⁶³

A három munka közül külön ki kell emelnünk Bystroń J. St. *Kultura ludowa* (Népi kultúra) című munkáját. Abban az időben lát napvilágot ez a munka, amikor a hagyományos népi kultúra értékelése és fenntartása a lengyel tudományos élet legvitatottabb problémája. A XX. század második negyedében ugyanis már Lengyelországban is tömegesen jelentkeznek azoknak az általános gazdasági-társadalmi változásoknak a jelei, amelyek hatására az akkor hagyományosnak vélt népi kultúra eltűnésének folyamata egyre fokozódik. Ezek a változások főleg azokat a kultúrjelenségeket érintik, amelyeket eddig a népi kultúra főbb elemeinek vélték. Így a nép viseletére, hiedelmére, szokására, a népművészetben belül pedig a fafaragásra, költészetre hat nagyobb mértékben a magasabb polgári kultúra hatása. Ebben a folyamatban az *foglalkoztatja a néprajzkutatókat, hogy a hagyományos népi kultúra feltétlenül eltűnésre van-e ítélve, vajon lehetséges-e és céltudatosan szükséges-e ebbe a folyamatba beleavatkozni*, hogy a népi kultúra gyors átalakulását lassúbbá tegyék. Bystroń J. St. elképzelései ezen a téren nem kis jelentőségűek. Az említett munkában, amely részben történeti, részben szociológiai szempontokat tartalmaz, Bystroń J. St. távlati perspektívákban elemzi a népi kultúra alkotó erőit és azokat a tényezőket, amelyek készek is azt megtartani. Elméletét itt is a szellemi kultúrához tartozó példákkal támasztja alá. Munkájában a következőket olvashatjuk:

62. Bystroń J. St., 1947a, 23.

63. Bystroń J. St., 1947a, 48.

„... az a tradíció, amelynek a kutatásával ma a néprajzosok foglalkoznak, egészében már a múltéhoz tartozik; a kultúrában ez és amaz ugyan még megtarthatja magát, egyes tartalmak új funkciókban élhetnek tovább, mint dekoráció vagy szimbólum, de teljes egészében már nem maradt meg a régi kultúra, mert megváltoztak azok a körülmények, amelyek azt alkották.”⁶⁴ Bystron J. St. a távlatokat is látja, érzi, amikor azt írja, hogy a „környezet (természeti és társadalmi) változásában új kultúra keletkezett, amely azonban továbbra is közvetlenül szorosan kapcsolódik a falu életéhez, általa jött létre és a későbbiekben is a nép egzisztenciáját szolgálja.”⁶⁵

Bystron J. St. azok közé a kutatók közé tartozik, akiknek a számára a kultúra tanulmányozása szempontjából egy adott nép nyelvének alapos megismerése egyre fontosabbá válik. Bizonyos vonatkozásban ugyanis a nyelvi forma lényeges mutatója a tartalmául szolgáló kultúrának. Bystron J. St. számára a nyelv, mint egyik jelentős kultúrtényező, kalauzként szolgál a társadalmi valóság tökéletesebb megismeréséhez. Vizsgálja a nyelvjárások sajátosságait, a használatában levő terminológia gazdagságát, a szakmai szókészletet, a titkos beszédet (pl. a koldusok nyelve), amely minden esetben egy zárt társadalmi csoporton belül létező kommunikációs eszköz. Különös figyelemmel kíséri a földrajzi, a keresztnévek és az egyes házi állatok elnevezésének alakulását.⁶⁶

A valóság megragadása Bystron J. St. munkáiban azon alapszik, hogy a jelenségeket bizonyos tipológiai osztályokba csoportosítja. A vizsgált jelenségek rendszerezésére való törekvés munkáinak egy részében kikristályosodott történeti szemlélettel párosul. Keresi azoknak az alkotó erőknek a magyarázatát, amelyek a meghatározott valóság keletkezésében és további életében döntő szerepet játszanak. Ezen túlmenően Bystron J. St. igyekszik rámutatni a kultúrjelenségek egy meghatározott társadalmi réteggel, társadalmi csoporttal való kapcsolatára, továbbá a kapcsolatok kölcsönös hatására. Elmondhatjuk, hogy Bystron J. St. sohasem merül el az általános teoretikus jellegű problémákban. A hatalmas mennyiségű anyag összegyűjtése nem készítette kutatónkat a gyakori esetekről az általános következtetések levonására, amely közismert logikai következtetés a néprajztudományban. Bystron J. St. az álláspontját fenntartotta mind a közösségi élet, mind a kölcsönös emberi kapcsolatok és magatartások, valamint a kultúrjavak vizsgálatánál is.

Bystron J. St. messzemenőleg az objektivizmus álláspontját képviseli a tudományos munkában. Ez az objektivizmus gyakorlati törekvésektől, tendenciáktól távol áll. Ellentétben a társadalmi tudományok számos lengyel tudósával, Bystron J. St.-nak nem volt szándékában egy olyan tudomány ápolása, amely megmutatná a társadalom szervezetében és életében a változások helyes útját. *A tudományos munka alapjának a társadalmi valóság objektív megismerésének értékét tartja.* Felismeri, hogy a társadalmi élet mechanizmusában való alapos ismeret hasznos lehet a kultúrpolitika kialakításában. Meg van győződve arról, hogy a szociológiai tanulmányok hasznos eszközként szolgálhatnak az embereket körülvevő társadalmi tényezők racionális szemléleténél. Bystron J.

64. Bystron J. St., 1936a, 453.

65. Bystron J. St., 1936a, 454.

66. Bystron J. St., 1947a, 49–68.

St. világnézete tudományos és empirikus alapokra támaszkodik. A valóság iránt az objektív és szenvedély nélküli szemléletre való törekvés folyamatában azonban Bystroń J. St.-t sem kerüli el a közéleti események forrataga. A két világháború eseményeit átélve megmaradt a mindent átölelő humanizmus hívének és az antiszemitizmus nagy ellenségének. Az élethez való hozzáállása nem volt mentes az emberiség tökéletesebbé válásának óhajától. Ezt olvashatjuk az első világháború alatt írt az ember és a könyv viszonyáról szóló írásában is. „Valamilyen szebb és jobb jövőről alkotott ötletekből és álmokból keletkezett a könyv” — írja a bevezetésben.⁶⁷ Ebben „a jobb és szebb” jövőben a szellemi munka lehetőségéről és a céltudatos munka szervezéséről álmodozik.

Hasonló gondolatok nem egyszer foglalkoztatják kutatóinkat. Többek között ezt érezzük akkor is, amikor egy új típusú tudósról álmodozik, amikor már nem lesz különbség a dolgok és az elvek emberei között. Idővel ugyanis az elvek olyannyira konkretizálódnak és gyakorlativá válnak, hogy a gyakorlat fog támaszkodni az elvi alapokra. Amint látjuk, az emberiség *szellemi tevékenységének kultuszát, uralmát hirdeti*, amely szerint életünknek értelmet ad, lehetővé teszi, hogy megértsük a minket körülvevő világot, és társadalmat, valamint a világmindenségben és a társadalmi életben betöltött szerepünket. Ezzel kapcsolatban bizonyos fokig idealizálja a jövőt. Egy új, jobb társadalmi viszonyok rendszerezésének lehetőségében bízunk.⁶⁸

Bystroń J. St.-nak, mint a kultúra vizsgálójának, történészének és teoretikusának a népi kultúra területén elért eredményeivel nem minden esetben értenek egyet napjaink lengyel tudósai. Vitatják a népi műveltség tartalmának közvetlen (szájhagyomány) úton való hagyományozódását, a valóságra vonatkozó nem egyszer idealista elképzeléseit. Ugyanakkor közeli hozzánk az az álláspontja, amikor a „kulturális tartalmak”-nak nevezett jelenségeket egy meghatározott történeti kor társadalmával egyetemben vizsgálja és a kultúrjelenlések mélyrehatóbb elemzéseit sürgeti.⁶⁹ A néptudomány nagy vesztesége, hogy a fiatalkori mértéktelen munkaritmus annyira kimerítette a tudós szervezetét, hogy élete utolsó két és fél évtizedében nem tudott már aktív tudományos munkát folytatni.

RÖVIDÍTÉSEK

EP. Etnografia Polska, Wrocław—Kraków—Warszawa.
PSL. Polska Sztuka Ludowa, Warszawa.

IRODALOM

Bystroń Jan Stanisław

1915 Teoria rzeczywistości społecznej. in: O istocie życia społecznego. Kraków.

1916a Studja nad zwyczajami ludowemi. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego LX. 1—24.

1916b Zwyczajaje Żniwiarskie w Polsce. Kraków.

1916c Słowiańskie obrzędy rodzinne. Kraków.

1920 Polska pieśń ludowa. Kraków.

1923 Ludoznawstwo polskie w ostatnim dziesięcioleciu. Slavia III. 154—174.

67. Bystroń J. St., 1935a, 3.

68. Bystroń J. St., 1935a, 201.

69. Sokolewicz Zofia, 1973, 162—164.

- 1924a Pieśni ludu polskiego. Kraków.
 1925b Historia w pieśni ludu polskiego. Warszawa.
 1926 Wstęp do ludoznawstwa polskiego. Lwów.
 1928 Powstanie nazw i przydomków polskich grup etnograficznych. *Studia Społeczne i Gospodarcze* I. 53—62.
 1929a Polskie drzeworyty ludowe. *Sztuki Piękne* V. 1—27.
 1929b Bibliografia etnografii polskiej. Kraków.
 1931a Artyzm pieśni ludowej. Poznań—Warszawa.
 1931b Sociologia. Warszawa.
 1932a Dzieje obyczajów w dawniej Polsce, wiek XVI—XVIII. Warszawa.
 1932b Przysłowie polskie. Kraków.
 1932c Literatura ludowa. in: *Wiedza o Polsce* V. Warszawa.
 1935 Człowiek i książka. Warszawa.
 1936a Kultura ludowa. Warszawa.
 1936b Literatura ludowa. in: *Dzieje literatury pięknej w Polsce*. Kraków.
 1936c Nazwiska polskie. Lwów.
 1938a Socjologia literatury. Lwów.
 1938b Księga imion w Polsce używanych. Warszawa.
 1947a Etnografia Polski. Poznań.
- Czekanowski* Jan
 1922 Antropologia, etnologia i prehistoria. *Lud* XXI. 37—53.
- Dobrowolski* Kazimierz—*Kutrzeba-Pojnarowa* Anna
 1966 Sylwetka naukowa J. St. Bystroń. *EP*. X. 15—31.
- Fischer* Adam
 1922 Znaczenia etnologii dla innych nauk. *Lud* XXI. 18—33.
 1926 Lud polski. Lwów.
 1947 Ryszard Wincenty Berwiński. *Lud* XXXVII. 141—159.
- Frankowski* Eugeniusz
 1924 Zabiegi magiczne przy pożyczaniu, kupnie i sprzedaży u ludu polskiego. *Lud* XXIII. 50—113.
 1928 Sztuka ludu polskiego. Warszawa.
- Grabowski* Jan
 1970 Ludowe obrazy drzeworytnicze. Warszawa.
- Krzyżanowski* Julian
 1958 Przysłowia polskie. Warszawa.
 1964 Jan Stanisław Bystroń i jego dorobek folklorystyczny. *Literatura Ludowa* 4—7.
- Kutrzeba-Pojnarowa* Anna
 1965 Jan Stanisław Bystroń jako historyk i teoretyk kultury ludowej. *PSL*. XIX. 71—79.
- Piwocki* Ksawery
 1934 Drzeworyt ludowy w Polsce. Warszawa.
- Poniatowski* Stanisław
 1919 O metodzie historycznej w etnologii i znaczeniu jej wyników dla historii. *Przegląd Historyczny* I. Warszawa. 34—75.
- Terlecka* Małgorzata
 1973 Historia etnografii polskiej. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- Zawiliński* Roman
 1900 O potrzebie mapy etnograficznej polskiej. *Lud* IV. 377.

JAN STANISŁAW BYSTRONŃ UND DIE POLNISCHE VOLKSKUNDE

(Beiträge zur Geschichte der osteuropäischen Volkskunde)

(Auszug)

J. St. Bystron war einer der ausgezeichneten Forscher der polnischen Volkskunde. Seine theoretischen und methodischen Feststellungen müssen auch in der Volkskunde anderer Länder berücksichtigt werden. Seine wissenschaftliche Tätigkeit wird immer wieder neu entdeckt.

J. St. Bystron's (1892—1964) wissenschaftliche Tätigkeit kann auf den Zeitabschnitt vom Beginn des 1. Weltkrieges bis zum Ende des 2. Weltkrieges datiert werden. Nach dem 2. Weltkrieg war er leider nicht mehr aktiv tätig. Viele positive Umstände förderten die Entfaltung seines wissenschaftlichen Interesses. Sein Vater war ein Schüler des damals berühmten Philologieprofessors L. Malinowski (Vater von Bronislaw Malinowski). Während seiner Studienjahre kommt J. St. Bystron in persönlichen Kontakt mit ausgezeichneten polnischen Historikern, Folkloristen (mit dem vor kurzem verstorbenen J. Krzyzanowski), Philologen. Zu diesem Zeitpunkt reichen die Ergebnisse der polnischen Volkskunde schon aus, sie als selbständige Fachwissenschaft an Universitäten und anderen Instituten fungieren zu lassen. In seinen jungen Jahren stand J. St. Bystron in ständiger Verbindung mit französischen Soziologen (M. Hubert, M. Mauss), die sich mit volkskundlichen Forschungen beschäftigten. Schon 1919 wird er mit der Leitung des Lehrstuhls für Ethnologie und Volkskunde in Poznan beauftragt. Auf der Krakauer Jagello-Universität wird auf seine Initiative innerhalb des Ethnologischen Lehrstuhls der Lehrstuhl für Soziologie gegründet. Auf seiner nächsten Stelle in Warszawa arbeitete er schon als Soziologe.

Mehrere hundert Studien und mehr als 20 Bücher erschienen von ihm. Schon in seinen ersten Arbeiten bricht er mit den evolutionischen Anschauungen. In seinem Werk *Zwyczaje žniwiarskie w Polsce* erläutert er ausserordentlich detailliert die historische Realität, sucht er den Sinn der menschlichen Tätigkeit. Die gesellschaftlichen Wurzeln hebt er hervor. Dadurch gelangt er zu der Ansicht, dass die Differenzierung der Erntebräuche der Spiegel einer heterogenen Gesellschaft sein kann. Eine wichtige Feststellung trifft er auch für die Methode der Brauchforschung: „Forschungen jeder Art ... müssen das Material als historische Realität in Raum und Zeit so begrenzen und untersuchen, müssen Ursprung, Entwicklung und Untergang der einzelnen Glauben und Bräuche berücksichtigen.“ Zu seiner pädagogischen Arbeit auf der Universität gehören die synthetisierenden, den Inhalt betreffend auch heute noch wichtigen Schriften. Er schrieb zwei „Einleitungen“, die eine zur Volkskunde, die andere zur Soziologie. Die erste erschien 1926 und enthält auch heute noch gültige Lösungen von Problem in der Volkskunde. In der polnischen Volkskunde erkennt er als erster die Problematik und Wichtigkeit der von ihm als Synonym gebrauchten ethnischen Gruppen und ethnischen Gebiete: „Dem Studium der Volkskultur muss die Erforschung der ethnischen Gruppen und Gebiete vorausgehen. Vor der Erforschung einzelner Kulturzweige müssen wir die gesellschaftlichen Gruppen kennenlernen, die die fraglichen Gebiete bewohnen und die Schöpfer und Träger der Kultur sind. Es ist bekannt, dass die Volkskultur kein einheitliches, das ganze Gebiet der Nation bewusst umfassendes Ganzes bildet...“

Bei der Erforschung der Volkskultur sucht L. St. Bystron jene Züge Elemente, die er der bürgerlichen Kultur gegenüberstellen kann, die von ihr abweichen. Innerhalb der Volksdichtung verfolgt er mit Aufmerksamkeit die Anonymität, die Umstände der Überlieferung, die aus der Unzuverlässigkeit des menschlichen Erinnerungsvermögens entstehenden Va-

rianten, den Primitivismus, die spezifischen stilistischen Züge, die Widerspiegelung der traditionellen Weltanschauung. Seiner Ansicht nach kann dies alles mit der höheren, bürgerlichen Kultur konfrontiert werden. Der frühen Wstęp do Ludoznawstwa polskiego folgen noch drei Synthesen: Kultura ludowa, Literatura Ludowa, Etnografia Polski. Hier interessiert ihn die vielfarbige Zusammensetzung, die Summe der schöpferischen Elemente in der Kultur. Im Gegensatz zum damaligen Zeitgeist hält er als Ethnograph die Erschließung der Uerscheinungen nicht als primäre Aufgabe: „Dieser — ziemlich sentimentale — Standpunkt muss überwunden werden, die Volkskultur muss als eine komplexe, aus vielen Quellen kommende Erscheinung mit ständig wechselndem Inhalt erforscht werden: diese Vielschichtigkeit und dieser ständige Wechsel müssen das wirkliche Thema unserer Forschungen bilden. In diesem Fall sieht die Volkskunde in der ständig wechselnden und sich entwickelnden Dorf-Gesellschaft nicht die alten Rudimente, die archäologischen Denkmäler prehistorischer Zeiten, sondern die Umwandlung des Existierenden zur Wissenschaft“ Real bewertet er die ihn umgebende Wirklichkeit: „... die Tradition, mit deren Erforschung sich die Volkskundler befassen, gehört ganz und gar der Vergangenheit an; in der Kultur kann zwar dieses und jenes erhalten bleiben, der Inhalt kann in neuer Funktion weiterleben, als Dekoration oder Symbol, aber als Ganzes blieb die alte Kultur nicht, weil sich die Umstände änderten, unter denen sie entstand.“

Die heutigen Forscher akzeptieren nicht alle Ergebnisse J. St. Bystronia, die er als Kulturethnograph, Kulturhistoriker und -theoretiker auf dem Gebiet der Volkskultur aufweisen kann. Jene Ansicht steht uns nahe, indem er die Erscheinungen, die er „Kulturellen Inhalt“ nennt, zusammen mit der Gesellschaft einer historischen Epoche untersucht und auf die tiefeschürfende Analyse der gegebenen Kulturererscheinungen drängt.

Erzsébet Bódi